УДК: 352.2(497.16)(060.13)“04/14“
340.15(497.16)(060.13)“04/14“
DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2026.17.1
Рад примљен: 3. јула 2026.
Рад прихваћен: 13. јула 2026.

Др Марија Копривица
ванредни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
marija.koprivica@f.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0002-8306-0003

Др Катарина Митровић
научни саветник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
ksmitrov@f.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0003-0977-8225

БУДВАНСКИ СТАТУТ КАО ИЗВОР ЗА ПОРЕСКЕ ОБАВЕЗЕ БУДВЕ И ДРУГИХ ГРАДОВА У ЗЕТСКОМ ПРИМОРЈУ ПРЕМА СРПСКИМ ВЛАДАРИМА*

Апстракт: У раду се осврћемо на чињеницу да је *Будвански статут* досад био недовољно искоришћен као веома речит извор кад је реч о порезима које су приморске комуне биле у обавези да исплаћују српским владарима. У фокусу нашег истраживања су дажбине *оброк* и *акростик*. Док је у осталим приморским комунама и сеоским срединама, као и у унутрашњости српске државе, до краја XIV века *оброк* постао новчана дажбина у износу од четири гроша, дотле је у Будви задржао првобитни смисао – пружање гостопримства владару и његовим службеницима

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–33/2026–03/200163).

(кнезу, казнацу, изасланицима и гласницима) у виду три оброка, то јест изношења хране и пића пред њих, чиме им је указивана велика почаст. Грађани Будве српском владару плаћали су *акростик*, веома стари порез чији почеци сежу до раздобља владавине Византијског царства. Такође, Будва је скрупулозно чувала архаичност система државне управе на челу с кнезом и казнацом, као прикупљачем регалних пореза и прихода. У раном периоду млетачке владавине Будвани су се трудили да у договору с новим властима сачувају постојећи поредак, позивајући се на привилегије деспота Ђурђа Бранковића, којима је у суштини само потврђено стање из времена немањићких владара.

Кључне речи: Будвански статут, Душанов законик, манастирске повеље, оброк, соћe, акростик, српски владари.

***

Истраживања обавеза које је становништво у српским средњовековним земљама имало према владару присутна су више од једног столећа у домаћој историографији.[1] Када је реч о приморским земљама бољем познавању ове тематике допринели су радови Ивана Божића, посебно студија о *Дохотку царском*, која пре свега анализира *соћe*, али пружа важна запажања и о другим порезима у корист владара.[2] Милош Благојевић је дао уверљива тумачења појмова *оброк* и *приселица*, а затим и коначно разрешио нека од спорних питања у вези са *соћем*, које је окарактерисао као основни порез

1 Још крајем XIX века Стојан Новаковић је на чврстим основама, поткрепљеним подацима из манастирских повеља и *Душановог законика*, поставио неке од основних теза о обавезама, дажбинама и работама становништва у средњовековној Србији, С. Новаковић, *Село из дела „Народ и земља у старој српској држави"*, Глас СКА (1891), 213–224; исти, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354. године*, Београд, 1898. Потом су знатан допринос у расветљавању карактера пореских обавеза, работа и данака дали најпре Константин Јиречек, који је у обимној студији о српској средњовековној историји посебно поглавље посветио управо фискалним приликама, а затим и Теодор Тарановски у својој дуго времена непревазиђеној студији о српском праву, К. Јиричек, *Историја Срба* II, Београд, 1952, 208–201; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд, 1931 (= Београд 2002), 50–66. У студијама посвећеним *Душановом законику* и његовим рефлексијама на друштвене и економске прилике спорадично су обрађивана и питања која се тичу пореза, данка и работа регулисаних тим правним спомеником, Н. Вучо, *Економика средњовековне Србије кроз Душанов законик и манастирске повеље*, Зборник у част шесте стогодишњице Душановог законика, ур. Н. Радојчић, Београд, 1951, 183–205; И. Синдик, *Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, 119–183; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана, 1349. и 1354. године*, Београд, 1980, 204–209.

2 И. Божић, *Доходак царски: (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд, 1956; И. Божић, *Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, Немирно Поморје XV века, Београд, 1979, 259–331.

у корист српских владара. Допринос овог историчара познавању пореског система средњовековне Србије потврђен је у бројним радовима, а посебно у тумачењима *Земљорадничког закона*.[3] У новије време положај и обавезе различитих категорија зависног становништва истраживао је Синиша Мишић.[4]

Највећи допринос у расветљавању обавеза које је град Будва имао према српским владарима пружила је давно објављена студија Илије Синдика О*днос града Будве према владарима из династије Немањића*.[5] Иако је Синдик био добар познавалац *Будванског статута* и прилика у градским комунама Зетског приморја и северне Албаније, у време када је писао ову студију у историографији је преовладавао низ погрешних ставова о порезима даваним у корист владара. Жика Бујуклић је у склопу разматрања својинско-правних односа пружио интересантна запажања о пореским обавезама у будванској комуни, полазећи од чињенице да се као носиоци различитих поседовних права појављују српски владари (доцније представници власти Млетачке републике), општинске власти, сеоски главари или пронијари, црквене установе и приватна лица.[6] Ново критичко издање *Будванског статута* вратило је у фокус научне заједнице град који је увек био одан српским владарима, чиме су се отвориле нове могућности у његовом тумачењу као важног историјског извора кад је реч о сагледавању извесних питања која су у науци остала недоречена.[7]

Тачно време настанка *Будванског статута* није познато, али су проучаваоци средњовековног права у комунама на источној јадранској обали и у

3 М. Благојевић, *Оброк и приселица*, Историјски часопис 18 (1971), 165–188; исти, *Соће – основни порез средњовековне Србије*, Глас САНУ 390 (2001), 1–44; исти, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, ур. Т. Живковић, Београд, 2003, 7–23; исти, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004[2], 291–323; исти, *Закон Светог Симеона и Светога Саве*, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд, 2004, 191–245; исти, *Посебни закони на манастирским властелинствима,* Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки, Београд, 2009, 21–33; исти, *Земљораднички закон*, Београд, 2007, 231–304.

4 С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд, 2019, 115–130; исти, *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића,* Браничевски гласник 7 (2010), 36–48; исти, *Градозиданије и сенокошеније – опште радне обавезе у средњовековној Србији*, Београдски историјски гласник 15 (2024), 83–96.

5 И. Синдик, О*днос града Будве према владарима из династије Немањића,* Историјски часопис 7 (1957), 23–36.

6 Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Београд, 2014, 69–116.

7 *Средњовјековни статут града Будве са пропратним документима из млетачког периода*, ур. Ж. Бујуклић, М. Бањевић, Будва, 2023.

српским земљама средњег века на основу анализе садржаја овог правно-историјског споменика дошли до закључка да је он редигован средином XIV века, по свој прилици за владавине цара Стефана Душана (1346–1355), који је и сам био посвећен уређивању законодавства на простору своје велике државе, састављене од области које су баштиниле различите политичке, друштвене, правне и привредне традиције.[8] Герардо Ортали и Оливер Јенс Шмит су у уводним студијама уз критичко издање *Скадарског статута* изнели мишљење да је *Будвански статут* коначно уобличен у периоду 1349–1351, повезујући то са објављивањем *Душановог законика*.[9] Делује да је *Скадарски статут* старији од *Будванског*, што се посредно закључује на основу чињенице да се у њему српски владар назива искључиво краљем – *miser lo re*. Кад се упореде текстови оба правно-историјска споменика, они заиста веома подсећају један на други. Ако се пође од премисе на којој инсистирају Герардо Ортали и Оливер Јенс Шмит, да је *Скадарски статут* старији и да је настао пре крунисања Стефана Душана за цара (Скопље, 16. април 1346.), то неминовно наводи на закључак да су се редактори *Будванског статута* угледали на узоре из Скадра.[10] Статут Скадра доноси читав низ одредаба које спадају у домен кривичног права (убиство, наношење лакших и тежих телесних повреда, јавне туче, силовање и сл.), чега нема у *Будванском статуту*.[11] На другој страни, *Будвански статут* започиње поглављем посвећеним регалним правима кнеза, односно, шире гледано, приходима српског владара, што и јесте главна тема овог рада.[12] Прво поглавље *Скадарског статута*: *De libertà de li forestieri a venir ne la città nostra a star*, којим се гарантује слобода странцу који жели да се настани у Скадру, макар он био и човек *господина краља* или неког племића, у *Будванском статуту* налази се на другом месту: *De liberta de chi venisse a star in la terra*, с тим да се у њему помиње *царев човек или човек неког његовог барона*.[13] Герардо Ортали увиђа да у *Скадарском* и *Будванском статуту* постоји

8 Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 27 (с прегледом старије литературе).

9 N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra iz prve polovine XIV vijeka sa dodacima, završno sa 1461. godinom*, Podgorica, 2016, 18 (Ortalli, G.), 42 (Schmitt, O. J.).

10 *Исто*, 18–19 (Ortalli, G.), 42–52 (Schmitt, O. J.).

11 *Исто*, 45–46 (Schmitt, O. J.).

12 *Средњовјековни статут града Будве*, cap. I, 53–54, 191–193.

13 N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, cap. I, 107, 218; *Средњовјековни статут града Будве*, cap. II, 54, 193.

извесна систематизација одредаба, што их битно разликује од Статута Котора, чији су чланови низани један поред другог без неког јасног реда.[14]

Статут града Будве садржи укупно 295 одредби, од којих је свега десетак датирано.[15] Првобитно језгро Статута временом је допуњавано новим одредбама, у складу с новонасталим приликама. Те нове одредбе разликују се по језику, садржини и правној терминологији, тако да је јасно да потичу из времена српских деспота и млетачке владавине.[16] Оригинални текст Статута био је, по свој прилици, написан на латинском језику, али у тој верзији није сачуван. Вероватно да је Статут преведен на италијански језик после 1442. године, кад је Будва трајно потпала под власт Венеције.[17] Данас је познато укупно шест преписа превода Статута на италијански језик.[18] У време када је настао, Статут је Будви давао одређени степен аутономије у односу на српског владара, те не чуди чињеница да су се Будвани приликом сваке промене власти трудили да добију потврду да ће њихове повластице,

14 N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, 20 (Ortalli, G.). Сачуван је само један препис *Скадарског статута* који је, ако је судећи по палеографским особинама текста, настао у XVI веку. Преписивач се звао Марин Дулчић, очито човек јужнословенског порекла. Тврдио је да је препис начинио са оригинала који се налазио у архиву Већа десеторице. Дулчићев препис доспео је у Museo Corer, где је дуго остао скривен. Научна јавност се са постојањем овог правно-историјског споменика упознала у децембру 1966. године на једној конференцији у Скадру, *Исто*, 74–75 (Nadin, L.).

15 Сар. 251 носи датум 25. април 1426. године, док 250 одредби које му претходе нема никакве хронолошке одреднице, *Средњовјековни статут града Будве*, 28 нап. 8.

16 *Исто*, 28–29.

17 *Исто*, 29.

18 Два најпотпунија преписа *Будванског статута* чувају се у Националној библиотеци Светог Марка у Венецији (*Biblioteca Nazionale Marciana*), од којих онај под сигнатуром MSS. Ital. Cl. II n. 38, према мишљењу Шиме Љубића, потиче из времена након средине XVII века, док је други, означен сигнатуром MSS. Ital. Cl. II n. 37, датован 1700. годином. Шими Љубићу била су позната још два преписа, од којих се један чува у Архиву ЈАЗУ (HAZU) (збирка Ивана Кукуљевића Сакцинског, данас под сигнатуром II d. 14), а други у архиву Апелационог суда у Задру. На основу ових преписа приређено је прво критичко издање: *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae*, ed. S. Ljubić, Zagrabiae, 1882-3. Податке о четири преписа преузеле смо из предговора Шиме Љубића овом издању, V–VIII. У међувремену су откривена још два преписа: у Италијанској читаоници у Сплиту и библиотеци Валтазара Богишића у Цавтату, Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 30 нап. 12. Превод Статута пропраћен коментарима начинио је правник Будванин Никола Вучковић, *Средњовјековни статут града Будве*, Будва, 1970. Ново критичко издање Статута с преводом Николе Вучковића приредили су Мирослав Лукетић и Жика Бујуклић, *Средњовјековни статут Будве*, Будва, 1988. За потребе овог рада користиле смо најновије критичко издање из 2023. године, наведено у напомени бр. 7.

које происходе из овог најважнијег правног документа, бити поштоване. Под млетачком владавином аутономија града је постепено сужавана. И поред тога, сматра се да су нека поглавља Статута примењивана чак и у XIX веку, све док аустријске власти нису увеле властити правни систем.[19] Премда извор од прворазредног значаја, *Будвански статут* досад је остао по страни у истраживањима о фискалним обавезама и приликама. Управо овај правни споменик може пружити драгоцене одговоре на питања о пореским обавезама које је становништво приморских градова имало према српским владарима.

Нажалост, средњовековна историја Будве (раздобље владавине Византијског царства и доба Немањића) није проучена у довољној мери, а разлог томе лежи у помањкању писаних сведочанстава и систематских археолошких истраживања у Старом граду и на подручју под непосредном контролом комуналних органа власти (дистрикт).[20] Будва је ушла у састав државе великог жупана Стефана Немање кад и остали градови у Зетском приморју, освојени снагом његовог оружја у годинама 1183–1186. Све до тог тренутка, Будва, као и суседни градови, трпела је због трајне подвојености и континуираних сукоба између света урбаних центара под влашћу Византијског царства и доминантно словенског залеђа, у коме је настала и развијала се најпре кнежевина, а потом и краљевина Дукља и Далмација.[21] Ступањем у јединствену српску државу, за Будву и друге прибрежне градове отвориле су се нове могућности, будући да су Зетским путем (*Via de Zenta*) успоставили везу с крајевима у унутрашњости, активно учествујући у развоју рударства и трговине. Раздобље мира потрајало је безмало два столећа, све до смрти цара Стефана Душана († 1355). Ипак, Будва никада није постала значајан привредни центар, попут Котора и Бара. Разлог за то треба тражити у положају града на отвореном мору и недостатку добре природне луке. Будванска лука је, истина, заштићена од јаких ветрова с мора, али јој је приступ за велике бродове с дубоким газом отежан због постојања подводне косе (*туња* у локалном дијалекту), која повезује Стари

19 Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 28.

20 Хеленистичко и римско насеље, које се с мањим одступањима развијало на простору потоњег Старог града (средњовековна *Budua*), релативно је добро проучено. Резултати археолошких истраживања саопштени су у монографији Č. Marković, *Antička Budva – nekropole (istraživanja 1980–1981)*, Podgorica, 2012. и зборнику радова *Antička Budva*, ur. D. Medin, Budva, 2021.

21 Према мишљењу Милоша Благојевића, држава Војислављевића званично се називала *Краљевство Дукље и Далмације* (*Regnum Dioclitiae atque Dalmatiae*), М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011, 84.

град и острво Свети Никола (Школь).[22] У которској и дубровачкој архивској грађи спорадично се помињу појединци пореклом из Будве, који су ступали у службу код пословних људи и имућних грађана, учили занате или били терећени због дугова. Међутим, није сачуван помен ниједног Будванина као пословног човека, у правом смислу те речи. *Mercatum Budue* помиње се, истина ретко, у дубровачким изворима захваљујући околности да су приходе од продаје соли убирали српски архиепископи, доцније патријарси, чија се резиденција у приморју налазила у Будви, при цркви Света Марија од Кастела (*Santa Maria de Castello*).[23] Будва је живела од рибарства, локалног занатства и аграрне производње будући да је Будванско поље погодовало развоју виноградарства и воћарства, док се у суседним Поборима, Брајићима и Маинама на окомитим планинским обронцима развијало сточарство.[24]

Основне обавезе становништва средњовековних српских земаља према владару у доба Немањића могу се поделити у три основне групе: војска (укључујући обавезу *градозиданија* и одржавања различитих стражи), давање *оброка* (који је примарно подразумевао читаву групу дажбина и радних обавеза – *позоб*, *понос*, *провод*, укључујући и обавезе давања стана и хране поклисарима, псарима, коњусима и носиоцима локалних власти) и плаћање *соћа* (као основног пореза у средњовековној Србији).[25] Наведене фискалне ставке препознају се у првом поглављу *Будванског статута*, којим су регулисане обавезе града према српским владарима.[26]

На самом почетку првог поглавља Статута, које се назива *Regalie del conte*, наглашено је право српских владара на *оброк*: *Када цар господар дође у наш град, земља је у првом реду дужна да га погости с три оброка. Исто важи*

22 О особеностима будванске луке в. Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 35–36.

23 М. Јанковић, *Поседи и привилегије српске цркве у Будви*, Историјски часопис 35 (1988), 31–38.

24 Досад најпотпунији приказ историје Будве до времена коначног ступања под власт Млетачке републике (1. август 1442.) дао је С. Ћирковић, *Стари Град – средњовековна Будва*, у: Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 9–24.

25 М. Благојевић, *Соће – основни порез,* 11–15; исти, *Земљораднички закон*, 299–303; С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд, 2019, 124–127.

26 Једна од обавеза Будвана према српском цару поменута у Статуту била је да му се на располагање стави одред од педесет војника за потребе ратовања у приморју, између Скадра, Зете и Котора, али не и у другим регијама, *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 54, 192. Међутим, овом приликом посветићемо се само новчаним и натуралним дажбинама, односно фискалним обавезама Будве и осталих градова према српским владарима.

за царева гласника или посланика.[27] Одмах затим право на *оброк* потврђено је и кнезу, у истом обиму: *Када први пут дође кнез да преузме подручје, град је дужан да га погости с три оброка.*[28] У наставку стоји да на исти начин *оброк* може добити и царев казнац: *када он први пут дође у земљу дужна је да га погости с три оброка*.[29] Такође, поглавље 77 под називом *De far cortesia* (у преводу Николе Вучковића: *О удворности*) допушта судијама да с већницима могу јелом и пићем почастити царевог или цариничног достојанственика или кога другог достојанственика који дође у град. Ако нема већника, судије гошћење могу уприличити с набављачима, једино им се забрањује да без одлуке Већа могу пружити дар, уколико би неко од њих то тражио.[30] У *Скадарском статуту* је одредба истоветне садржине (поглавље 99), с том разликом што се уместо царевог помиње *краљев достојанственик*.[31]

У српском пореском систему *оброк* представља веома архаичну обавезу. Првобитно, то је заиста било право владара да одседа у местима своје земље и да од становништва добија смештај, храну, пиће, пренос ствари, као и храну за коње којима путује. Током средњег века ова обавеза претрпела је одређене измене, дошло је до њеног раслојавања и издвајања посебних дужности, усмерених на боравак владара лично, боравак његових изасланика или издржавање краљевских коњушара и псара, као и на давање *позоба* као посебне дажбине. Такође, дошло је до прецизнијег одмеравања неких од тих давања, те је *позоб* прописан као *крина преводна* или *перпера зајаслена*, док је *оброк* временом почео да се изражава као новчани износ. Упркос извесним изменама, *оброк* је до краја средњег века опстао као једна од најзначајнијих обавеза према владару. Поред своје архаичности и старословенског порекла, ова обавеза носи и извесну симболику, кад је реч

27 „In primamente quando misser imperador venisse alla nostra città, la terra sia tenuta de darli tre manzari, over se alcun nuntio over ambasador fosse mandato per lo m. imperador alla città nostra, la città sia tenuta de darli tre manzari", *Средњовјековни статут града Будве*, cap. I, 53, 191.

28 „Quando venisse lo conte novellamente a pigliar lo contado, la città sia tenuta a darli tre manzari", *Исто*, cap. I, 53, 191.

29 „et è tenuta la città a darli tre fiade da manzar la prima volta, che viene in la terra", *Исто*, cap. I, 54, 192.

30 „Ordinemo, che se venisse alcun gentiluomo dell'imperator o dell'imperatrice o altro gentil' homo, che li fosse per far honor, li giudici con il consiglio possano spender et farli honor del magnar et del bever; et se non fossero li consiglieri, li giudici possano spender con li spendidori; et se alcuno cercasse dono, li giudici non possano donar cosa nissuna senza il conseglio", *Исто*, cap. LXXVII, 70, 208.

31 „quando vegnisse alcun gentilhomo de lo re over altro bon homo chi fossi, per farli honor, che li zudesi cum lo conseglio possano spender et farli honore de manzar et de bevere", N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, 140, 250.

о уважавању владара и указивању почасти према господару,[32] што се у 77. поглављу *Будванског* и 99. поглављу *Скадарског статута* недвосмислено и каже: *farli honor del magnar et del bever*.[33] У историографији је одавно примећено да је у средњовековној Србији постојала обавеза да се владару и угледним гостима указује гостопримство и служе храна и пиће, међутим мишљења истраживача нису се увек слагала у томе шта сам термин *оброк* представља у српским средњовековним изворима.[34] Остала су отворена питања да ли *оброк* представља *жупски намет*, односно да ли га плаћају само становници земљорадничких села или и градско становништво. Питање ко је све у средњовековној Србији имао право на *оброк* такође је у науци изазивало недоумице. Управо подаци из *Будванског* и *Скадарског статута* могу помоћи у давању одговора на поменута питања.

Будвански статут користи термин *manzari* и *magnar* за обавезу коју су Будвани дужни да дају најпре *цару господару*. У *Скадарском статуту* се такође употребљава израз *manzar*. У италијанском језику именица *manza* у женском роду означава јуницу, док *manzo* у мушком роду има двоструко значење: јунац, говече, али и говедина.[35] У појединим дијалекатским формама користи се израз *manzari,* а означава човека који се бави узгојем или продајом јунаца. Мишљења смо да се у овом случају ради о искривљеном облику глагола *mangiare* у значењу *јести*, *појести*. Глагол *magnar* користи

32 М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 165–188; *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 458 (Благојевић, М.); М. Благојевић, *Земљораднички закон*, 299–301; З. Чворовић, *Оброк из члана 110. Душановог законика и посул из законских споменика руског средњовековног права*, Зборник радова Византолошког института 59 (2022), 157–184.

33 *Средњовјековни статут града Будве*, cap. LXXVII, 70, 208; N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, cap. LXXXXVIIII, 140, 250.

34 Готово до осме деценије XX века, у историографији је доминирало становиште да се *приселицом* назива исказивање гостопримства владару и његовој свити у виду давања хране и смештаја током пута. Тек је након објављивања рада Милоша Благојевића *Оброк и приселица*, *приселица* дефинисана као колективна одговорност села да исплати заједничку надокнаду у случају штете причињене од разбојника у његовом атару. У новијој историографији готово потпуно је усвојено становиште Милоша Благојевића о *приселици*, док извесна питања која се тичу *оброка* и даље привлаче пажњу истраживача. Јак утицај Теодора Тарановског, по чијем мишљењу *оброк* представља неку врсту плате представницима локалних власти која је падала на терет зависног становништа дотичне области, и даље је приметан у науци. У новије време *оброком* се бавио Зоран Чворовић, који је указао на словенско порекло ове дажбине, али је такође покушао да значење термина *оброк* врати на тумачење по коме ова дажбина представља плату за издржавање локалних службеника, З. Чворовић, *Оброк из члана 110. Душановог законика*, 157–184.

35 I. Klajn, *Italijansko-srpski rečnik*, Beograd, 2003, 485.

се у истом значењу у венето дијалекту. Дакле, *manzari* или *magnar* може се сматрати преводом речи *оброк*, и то у њеном основном значењу – ручак или храна.[36] Познато је да бројни млетачки документи, који се односе на Зетско приморје, помињу стари словенски термин *obroch* или *broch,* не трудећи се да га преведу. Тако из периода успостављања млетачке власти постоји више сведочанстава о томе да је *оброк* остао један од пореза које су Млечани радо наставили да наплаћују са својих нових поседа.[37] Да би се одговорило на питање због чега је у *Будванском* и *Скадарском статуту* употребљен превод термина *оброк* као *manzari/magnar*, потребно је извршити анализу садржине ове дажбине у средњовековној Србији.

На Светостефанском властелинству важила су правила: *када краљ доходи у манастир или у метохију, нека му се даје шта он хоће; а када архиепископ – да даје црква хлеб, и зоб и сено, а људи месо.*[38] Поред тога, кад ови уважени гости посете манастир, становници села из метоха у Зети и Плаву били су дужни да доставе додатне количине рибе. Ова повеља пружа један од најсадржајнијих исписа о томе шта се од становништва захтевало да би се владару указало достојно гостопримство. Један од најранијих помена *оброка* забележен је у повељи краља Владислава за Богородичин манастир на Бистрици, где стоји: *и када долази краљ или властелин или гост да приплаћа у оброк (сокалник) као и меропах, и поп да приплаћа.*[39] Поред тога, кад су архиепископ или краљ посећивали манастир, меропси су имали додатне обавезе око снабдевања трпезе рибом. Подаци из ове исправе показују да у погледу плаћања *оброка* није било разлика између сокалника и меропаха, те да су и неке повлашћене друштвене групе, као што су попови, такође морале да дају допринос бољем извршавању ове

36 Већ је Илија Синдик уочио да се ради о преводу термина *оброк*, иако обавезу према српском владару из првог поглавља *Будванског статута* доследно назива *приселицом* под утицајем тада заступљених ставова у историографији, И. Синдик, О*днос града Будве према владарима из династије Немањића*, 28.

37 Млечани су установили систем општих дажбина који је у скадарском крају, али и у другим деловима Млетачке Албаније, углавном остао на снази током трајања њихове владавине, а заснивао се на пореском систему који је раније већ постојао на том подручју. У документима се као фискалне обавезе редовно наводе: ducatum, modium, sochum et brochum, И. Божић*, Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, 307, 308.

38 *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I: 1186–1321, ур. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд, 2011, 465; Ђ. Трифуновић, *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светостефанска хрисовуља*, Београд, 2011, 123.

39 *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 167.

обавезе.[40] Више манастирских повеља у својим имунитетним одредбама помињу ослобађање од *оброка* и сродних дажбина, али не говоре много о садржини тих намета. У повељи краља Стефана Душана за Хтетовски манастир из 1343. године налази се један од ретких података који се односи на право псара да на црквеним поседима може добити оброк: *псару или вечера или обед, кад га време принесе*.[41] Сличне садржине вероватно је био и *оброк*, односно *manzari*, поменут у *Будванском* и *Скадарском статуту*.

Пажњу привлачи податак да су Будвани били дужни да српском владару обезбеде *tre manzari*, односно три оброка, јер одступа од прописа који су познати из српских средњовековних повеља, а нарочито од прописа *Душановог законика*. Законодавна делатност првог српског цара настоји да право одседања у истом месту, а у вези с тим и право на *оброк*, ограничи на један боравак, односно један ручак или вечеру. Из напред цитиране *Хтетовске повеље* види се да су псари имали право да захтевају ручак или вечеру, у зависности од тога у које доба дана би их пут нанео. *Душанов законик* ограничава права коњуха, псара и осталих из цареве пратње: *куд год да иду коњи, или пси и ствари цареве, шта им пише и писму царевом, да им се даје, а друго ништа*.[42] Права владара на *оброк* никада нису била ограничавана. Чак и на веома повлашћеним манастирским поседима, случајеви ослобађања од *оброка* у корист владара веома су ретки. Међутим, *Душанов законик* настоји да заштити села кроз која владар и његова свита пролазе. У том смислу треба тумачити члан 187, који се односи на одседање самог цара и на његове *станове*, а у коме се налаже: *Куда иде цар и царица, или ствари (цареве) или коњи цареви, у ком селу преноће, после тога ниједан станик да не преноћи у том селу*.[43] Из овога произлази да је и сам цар од једног села могао бити угошћен само један дан. Иако се давање оброка овде експлицитно не помиње, јасно је да је оно што је село давало било намењено за исхрану цара и његове пратње, као и коња којима путују.

Одавно је указано на чињеницу да кодификација *Будванског статута* стоји у вези са Душановим законодавством. Међутим, предочени подаци

40 М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 7–23.

41 М. Копривица, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру*, Стари српски архив 13 (2014), 150.

42 Иста одредба, унеколико измењена у Раковичком препису *Душановог законика*, још им више ограничава право на стан и храну, те налаже да *псарима и соколарима и свињарима куд год да иду да им се ништа не даје*, Н. Радојичић, *Законик цара Стефана Душана*, 81; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, 326; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, Београд, 2010, 220–221.

43 Н. Радојичић, *Законик цара Стефана Душана*, 80–81; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 220.

о *оброку* показују да ова обавеза не одговара у потпуности тенденцијама присутним у *Душановом законику*. Начин на који је *оброк* даван указује на праксу старију од времена кодификације Статута, забележену онако како је то било карактеристично за XIII или почетак XIV века. Такође, у *Будванском статуту*, као и у статуту Скадра ова обавеза има првобитно значење давања хране, у буквалном смислу, приликом посете владара, његових поклисара и достојанственика, казнаца и новопостављеног кнеза, те стога представља повремену дажбину неодмереног износа. Могло би се рећи да *оброк* у том периоду није био формулисан као стални новчани доходак, већ је имао значење натуралног давања. Управо ова архаичност *оброка* и његов натурални карактер давања хране вероватно стоји у вези и с чињеницом да је у статутима употребљен преведени термин – *manzari*. Наиме, састављачима оба статута била је позната структура, садржина и симболика овог давања, као и то да оно представља одистинско пружање једног достојног обеда. Стога у случају Будве и Скадра оброк није доживљаван као порез, већ као указивање части владару и његовим службеницима, уз храну и пиће. Полазећи од таквог схватања, приређивачи статута су стару словенску реч *оброк* превели на одговарајући начин. За разлику од њих, састављачи млетачких докумената XV века, који бележе *оброк* као оригинални термин, не показују разумевање садржине и симболике тога давања, за њих је то само новчани приход (четири гроша) који има дугу традицију, због чега становништво лакше прихвата да га плаћа новим властима.[44]

У *Которском статуту* не користи се термин *оброк*, нити директни преводи овог израза (као у *Будванском* и *Скадарском*), али се посредно може закључити да се ради о истој обавези. Наиме, међу прописима који су регулисали односе између Грбља и Котора, у 416. поглављу Статута стоји да због растерећења посадника општинске власти налажу да убудуће ниједан од њих неће носити рибу господину крању, као што су то имали обичај да чине. Убудуће, свака кућа у Грбљу, која има одраслог мушкарца, дужна је да, уместо тога, сваке године општини плаћа четири гроша између празника Успења Богородице (15. августа) и празника Светог Михаила (29. септембра). За прикупљање тог пореза задужене су судије из Жупе.[45] На основу поменуте одредбе произлази да је грбаљска жупа давала *оброк* најпре у корист српског владара, а потом града Котора. Овај податак представља интересантно сведочанство да се *оброк*, док је био натурална дажбина, плаћао у прехрамбеним производима доминантним у производњи на

44 Према катастику из 1416/1417. године, у скадарском крају износ *оброка* био је четири гроша, И. Божић, *Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, 308.

45 *Statuta civitatis Cathari*, knjiga III, Kotor, 2009, 236.

одређеном простору. Которске власти су ову обавезу одмериле на четири гроша, што је у сагласју с поменутим подацима који се односе на околину Скадра (1416–1417).[46] Није познато кад је овај пропис донет, али је то свакако морало бити после 1306. године, кад је краљ Милутин – тако се верује – которској комуни доделио Грбаљ.[47] Треба напоменути да се риба као давање у виду *оброка* помиње још у *Бистричкој повељи*, а затим и у *Светостефанској повељи*.[48]

Подаци из XV века који се односе на Зетско приморје показују да се *оброк* сматрао једним од основних пореза, те се помиње чешће него *соћe*. Ступање приморских градова под власт Венеције било је праћено, разуме се, правним регулисањем њихових односа према новом господару, што је подразумевало и преузимање извесних економских обавеза. Како би трансфер власти био лакше прихваћен, тежило се задржавању старог пореског система.[49] Представници Улциња захтевали су од Млечана да буду ослобођени плаћања пореза због лоше материјалне ситуације у којој се град налазио у лето 1405. године. Међу тим порезима помињу се најпре *соћe* и *оброк* (*socho et obroch*), дажбине које су вековима уназад плаћали српским владарима.[50] Нешто касније, кад су грађани Улциња 18. августа 1426. године признали власт Млетачке републике, одредбама уговора обавезали су се да ће људи и села унутар градског дистрикта заједно са осталим обавезама плаћати *соћe* и *оброк* (*siocum et brocum*).[51]

Подаци с подручја скадарског дистрикта, чији су попис млетачке власти спровеле 1416/17. године, показују да се међу дажбинама готово

46 И. Божић, *Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, 306, 308; М. Благојевић, *Земљораднички закон,* 300.

47 М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд, 2003, 205–206.

48 *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 167, 465.

49 Млетачке власти су у почетку уопштено настојале да затечени поредак у комунама и областима на прекоморским поседима сачувају у мери која не би изазвала отпор нових поданика. С временом стара права и повластице постепено су сужавани, чак и укидани. О политици према Stato da mar в. B. Arbel, *Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period*, A Companion to Venetian History, 1400–1797, ed. E. R. Dursteler, Leiden-Boston, 2013, 125–253.

50 „Item che li homeni dela communitade sia asolti de andar in oste e de pagar socho nè obroch nè andar in galia nè in barcha, chome è de uxanza", S. Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke republike* V, Zagreb, 1875, 85.

51 „omnes et singulos homines et vilanos ac villas exterius a ciuitate per districtum et confinia dulcigni ad soluendum modium et ducatum siocum et brocum", J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* II/12, München, 1971, 267 (№ 3062).

редовно наводи и *оброк*.[52] Анализирајући *Скадарски катастик*, Иван Божић закључио је да се у великом броју случајева од куће тражило да плаћа један дукат, један модиј жита, десетак од проса и оброк у износу од четири гроша.[53] За села Бистриола и Добра стоји готово иста напомена: након уписа старешина кућа и њихове примарне обавезе давања дуката по кући, стоји да су дужни да од куће плаћају и оброк у износу од четири гроша, два о Божићу и два о Ускрсу.[54] Привилегијом од 6. фебруара 1417. године актуелни скадарски кнез и капетан Контарини потврдио је браћи Јунку и Влатку, на њихову изричиту молбу, даровницу коју су раније добили од некадашњег ректора Павла Квирина, а тицала се поседа над селом Лиуста (Leusta). Ту стоји да су се према старом закону и обичају земље давали *sochum et obrochum* и ништа преко тога. Сад је наложено да свака кућа скадарској комуни годишње *pro socho et obrocho* има давати модиј жита и четири гроша, два о Божићу и два о Ускрсу.[55] Овде је *соћe* исказано као модиј жита, што би се могло сматрати мером која се у унутрашњости називала *кабал*, како је ова дажбина и прописана *Душановим закоником*. Прецизно одмерен износ *оброка* као сталне дажбине од четири гроша помиње се директно у још неколико случајева, а посредно се препознаје у бројним примерима где је познат број кућа и укупна сума пореза исказана на име *соћа* и *оброка* у новцу.[56] Да се оброк као обавеза дуго задржао у Приморју сведочи и један податак из капитула града Бара од 16. децембра 1449. године, разматраних у млетачком Сенату. Под тачком три представници барске комуне жалили су се на Мркојевиће и *многе друге* који су одлуком млетачких власти ослобођени пореских обавеза, а они који нису били ослобођени плаћају *el ducato el moço, et lo obrocho pagano anuo perpero*.[57] Дакле, на име оброка плаћао се један перпер годишње.

Могуће је да је у Приморју најпре и дошло до одмеравања оброка и преласка на плаћање у новцу од куће, и то можда већ у XIV веку. Иако су подаци оскудни и фрагментарни, јасно је да је ова дажбина постојала и у XV веку, а околност да се помиње заједно са *соћем* указује на то да њен

52 Скадарски катастик објављен је у: J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* II/8, München, 1970, 61–110.

53 И. Божић, *Доходак царски*, 62.

54 „Questi die pagar como de soura e notado a singolo, e die pagar lobrocho, ch e grossi quatro per casa, do al nadal e do ala pasqua", A. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* II/8, 183–184 (№ 2107/9, 2107/10).

55 J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* II/8, 146–147 (№ 2077).

56 И. Божић, *Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, 304–311; исти, *Доходак царски*, 62.

57 J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* III/20, München, 1974, 151 (№ 5514).

карактер, као једне од основних обавеза према владару којом се признаје његова власт и истовремено му се указује част, није био промењен. Подаци из Зетског приморја показују да је *оброк* надживео власт српских владара у тим областима, као и то да су Млечани радо прихватали дохотке на име *оброка*, који су имали дугу традицију прикупљања у корист српских владара.

Будвански и *Скадарски статут*, као и подаци из млетачких докумената XV века, показују да је *оброк* оптерећивао не само сеоско, већ и градско становништво, што у ранијим истраживањима о овом порезу није било довољно наглашено.[58] Податак из једне недатиране Хиландарске повеље, која је вероватно настала осамдесетих година XIV века, навео је истраживаче на закључак да је *оброк* давање које се односило на земљорадничко жупско становништво. Наиме, у имунитетној одредби ове исправе наводи се ослобађање од *свих работа малих и великих*, а посебно је наглашено: *и оброка да не дају жупом.*[59]

Статут града Будве налаже да се царев посланик угости давањем *оброка* на исти начин као и када цар лично посети град.[60] Поклисари или чланови посланстава представљали су специфичну групу, која је имала право на смештај и *оброк* широм српских земаља. Овакве посете свакако нису биле учестале, а изасланици обично нису имали бројну пратњу. Правом поклисара на оброк бави се члан 133 *Душановог законика*, који прецизно прописује право изасланика: *у чије било село, да му се чини част, да му свега буде довољно, али да руча или вечера, па да иде даље у друга села*.[61] Може се претпоставити да права страних изасланика у претходном периоду нису била довољно јасна, те је било неопходно да Законик и то питање регулише. *Душанов законик* изасланицима гарантује гостопримство, али им истовремено ограничава право на *оброк* на један ручак или вечеру. Чињеница да је према одредбама *Будванског статута* поклисар имао право на три обро-

58 Гордана Томовић сматрала је оброк *жупском приплатом*, *Лексикон српског средњег века*, 195–197. Према тумачењу Милоша Благојевића, *оброк* терети све становнике који су живели у жупама, односно у земљорадничким селима, М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 169. Овакав закључак је тачан, али не расветљава питање обавеза градског становништва у погледу давања *оброка*. Благојевић у својој студији *Оброк и приселица* није користио *Будвански статут*, нити млетачке документе који се односе на приморске градове, те је питање обавеза градског становништва у погледу давања *оброка* остало нерешено.

59 Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, Стари српски архив 9 (2010), 7–14; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 269.

60 *Средњовјековни статут града Будве*, 53, 191.

61 Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 198.

ка, може указивати на то да се ради о пракси која је била заступљена пре доношења *Душановог законика*. Слична пракса је вероватно постојала и у Грбљу, на шта посредно указује и 414. поглавље *Которског статута*, донето свакако после 1306. године, пошто је Грбаљ већ био у саставу которског дистрикта. Ту се наводи да су управитељи или судије (*rectores siue iudices*) жупе грбаљске били у обавези да је обилазе једном месечно. Људи из села које посете били су дужни да их почасте јелом (*teneantur eis honorem facere de cibo*). Ако которске званичнике не би послужили храном, свака кућа била је дужна да на име исте обавезе плати један перпер.[62] То би значило да су Грбљани у ранија времена владаревим изасланицима давали оброк у правом смислу те речи и да су то сматрали уобичајеном праксом. У старијим истраживањима указивало се на повезаност ове одредбе са чланом 133 *Душановог законика*, где је такође употребљена формулација *да им се чини част*, а суштински се радило о давању ручка или вечере.[63]

Питање ко је све од носилаца власти имао право да захтева *оброк* дуго је привлачило пажњу истраживача. Повеља краља Милутина манастиру Свети Ђорђе код Скопља прва је која помиње ограничавање права на оброк низу носилаца функција локалне власти: *оброк не дати апоклисијарху, севасту, прахтору, кнез кастрофилаку, аподохатору, геракару, коњуху, псару, нити којем кефалији краљевства ми од великих до малих власти.*[64] У наведеној листи оних којима се право на оброк ограничава у области скопске метохије, уочавају се две скупине: једну чине представници државне и провинцијске управе, а другу краљевски псари, коњушари и соколари. Њихове посете немају исти разлог, нити исте захтеве од становништва.[65] Милош Благојевић

62 *Statuta civitatis Cathari*, knjiga III, 236.

63 И. Синдик, *Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу*, 159; исти, О*днос града Будве према владарима из династије Немањића*, 28.

64 *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 317.

65 У историографији постоје ставови нарочито поткрепљени повељом краља Милутина Скопском Светом Ђорђу да је оброк *имао сва обележја плате коју је локални службенички апарат примао од месног становништва*, Т. Тарановски, *Историја српског права*, Београд, 2002, 207–208; *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* II, ур. Ј. Белчовски, Скопје, 1977, 212; З. Чворовић, *Оброк из члана 110 Душановог законика*, 166–168. Међутим, таква тумачења имају бројне недостатке. На првом месту, међу онима којима се ускраћује право на оброк поменут је апоклисијарх, односно изасланик, члан посланства коме извесно не следује плата од месног становништва области кроз које пролази, али му по *Душановом законику* следује *част* уз ручак или вечеру, односно *оброк*. У дугачкој листи која се у повељи краља Милутина за Скопски манастир односи на *оброк* уочава се да су измешани носиоци функција локалне власти (севаст, прахтор, кнез, кефалија) с краљевским псарима, коњушарима и соколарима, што указује на то да су им права на оброк била

је указао на то да ускраћивање оброка стоји у вези са ограничавањем надлежности носиоцима локалних власти. У бројним манастирским повељама се у имунитетним одредбама, поред већ уобичајеног ослобађања од обавеза према псарима и коњушарима, сусрећу и носиоци локалних власти, пре свега кефалија, понегде и севаст, кнез, властелин или ниједан *владалац* краљевства.[66] Међутим, у повељама српских владара готово да нема помена о томе да ли су казнаци и тепчије, односно представници државне управе и локалних власти карактеристични за XIII век, пре него што су уведене кефалије и севасти, имали право на *оброк*. Одговор на ово питање доноси *Будвански*, али и *Скадарски статут*.

Статут града Будве поред царевог права на три оброка помиње исто право и за кнеза и казнаца. Најпре се налаже: *Када први пут дође кнез да преузме подручје, град је дужан да га погости с три оброка*. На сличан начин, кад казнац *први пут дође у земљу дужна је да га погости с три оброка*.[67] Прецизни детаљи о оброку веома су драгоцено сведочанство, не само за сагледавање положаја кнеза и казнаца, већ и за боље разумевање обавезе *оброк* и њено раздвајање од плате коју су представници власти добијали. *Будвански статут* јасно одваја оброк од кнежевог и казначевог права на приходе за издржавање. Кнез је у Будви и Скадру, као и у Котору и другим приморским комунама, био представник централних власти са задатком да врши надзор над радом општинских органа управе. У том смислу је био посредник између локалних власти и владара, који га је вероватно лично именовао. Водило се рачуна о томе да овлашћења кнеза не задиру у аутономна права града.[68] Кад је реч о Будви, новопридошлог кнеза сачекивали су чланови општинског већа, окупљени на звук звона катедралне Цркве Светог Ивана, како би од њега примили заклетву да ће поштовати старе обичаје и одредбе Статута, у противном општина није имала обавезу да га прими за кнеза.[69] Поред оброка, кнез је имао право на одређену количину

слична. Познато је да краљеви псари, коњушари и соколари нису имали право на *плату* од локалног становништва, већ искључиво право на смештај и храну за себе и животиње. Коначно, подаци из Статута града Будве јасно праве разлике између права на оброк и надокнаде (плате) за представнике локалних власти.

66 М. Благојевић, *Оброк и приселица*, 170–171.

67 *Средњовјековни статут града Будве*, 53, 54, 191, 192.

68 Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 52–53; М. Антоновић, *Град и жупа*, 143–147.

69 *Средњовјековни статут града Будве*, сар. IV, 55, 193. У Котору је новопридошлог кнеза на тргу дочекивао народ, окупљен у скупштину (*concione publica*) на звук црквеног звона, према старом обичају. Кнез се том приликом пред окупљенима свечано заклињао да ће се бринути о добростању града, као и да ће чувати правне

рибе, жита и соли, које су страни трговци продавали на будванској тржници, с тим да је жито и со који би били довезени бродовима с једном или две катарке морао да дели попола са општином.[70] Приликом прикупљања пореза следовало му је четири перпера за одело. Од акростика је добијао пет перпера, чабар вина од алпеда обрађеног винограда и четврти део од пореза на купопродаје који је припадао цару.[71] Таксе за увођење у посед припадале су му само ако су износиле више од десет перпера.[72] Поред тога, општина је била дужна да му обезбеди кућу за становање.[73]

Поред три оброка, царевом казнацу (*casnezzo dell'imperador*) припадало је десет перпера од прикупљеног акростика.[74] Како је у основна задужења казнаца спадало управо прикупљање пореза у корист владара, то наводи на закључак да је и његово издржавање стајало у вези с тим послом. По свему судећи, казнац је своју накнаду добијао након што би прикупио порез, што би се пре могло тумачити као издржавање од царских прихода, а не од такси наплаћених од становништва. У Будви је постојао и општински казнац (*casnezzo del commun*), по рангу нижи службеник који се помиње на више места у Статуту, а био је задужен за спречавање сељака из села ван дистрикта да напасају стоку на градском подручју, као и за продају општин-

обичаје и затечени поредак. Потом су се на исти начин заклињали и градски већници, *Statuta civitatis Cathari*, knjiga III, 14.

70 Уколико је брод имао једну катарку, кнезу и општини следовао је попола један ваган жита или соли, док је брод са две катарке плаћао два вагана, *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53, 191. Реч је о такси *alboragium* или *arborazzo*, коју су страни бродови плаћали за пристајање у луци. Износ таксе утврђивао се према броју јарбола (arbor, albero).

71 Становници црквеног поседа Целестрина четвртину од пореза на купопродаје нису плаћали кнезу, већ општини, *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53, 192. Целестрина се налазила недалеко од бенедиктинске опатије Свете Марије Ратачке, односно на територији барског дистрикта. О овом удаљеном црквеном поседу в. М. Антоновић, *Град и жупа*, 209–212.

72 Ако су таксе од увођења у посед износиле мање од десет перпера, припадале су сеницију и ватаку, *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53, 192. Сеницију и ватак били су општински службеници нижег ранга у својству гласника (оглашивача), што одговара служби *praeco communis* у другим комунама. У њихове дужности спадало је позивање странака на суд, јавно оглашавање продаја непокретности и објављивање да су претходно изгубљене ствари пронађене, Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 65–66; М. Антоновић, *Град и жупа*, 150. Ови општински службеници постојали су и у Скадру и имали су иста овлашћења, само што су се називали *semecio* и *otargo*. Њима је посвећено поглавље 106 *Скадарског статута*, N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, сар. CVI, 143, 253.

73 *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53, 191–192.

74 *Исто*, 53, 192.

ске траве.[75] За разлику од општинског казнаца који је био Будванин, царев казнац је повремено долазио кад је требало прикупити порез и очито се у граду није дуже задржавао.[76] Помен кнеза и казнаца у Статуту недвосмислено потврђује да кефалија није имао надлежности над Будвом.[77] Чињеница да у Будви није забележено присуство кефалије сведочи о томе да је град сачувао архаичност система државне управе, с кнезом на челу и казнацом као прикупљачем владарских пореза и прихода. Такав систем управе, по свему судећи, имао је утицаја и на начин плаћања пореза у Будви, као и у још неким градовима Зетског приморја.

Статут је изричит у томе да кнез нема права да ишта потражује од грађана Будве: *Од грађана нема право ни на шта.*[78] То показује да је његово издржање ишло од прихода из владареве касе. На такав закључак упућује и садржина осталих навода у првом поглављу Статута: право на четири перпера за одело има *када се скупља порез*, док је *земља дужна да кнезу да 5 перпера од акростика*, што значи да је кнезу припадао мањи део од већ прикупљених пореза. У истом контексту треба тумачити и одредбу по којој *кнез има право на четвртину прихода који припада цару од продаја*.[79] Реч је о порезу који се плаћао од купопродаја обављаних на градском тргу и спадао у регалне приходе, с тим да је четврти део тог неутврђеног износа припадао кнезу као носиоцу царске власти у граду.[80] Као што је већ истакнуто, приходи од такси за увођење у посед у износу преко десет перпера

75 *Исто*, сар. LXXXV, 72, 210; сар. CCXXXXIX, 103, 241; сар. CCLXXXIII, 112, 250.

76 О казнацима у Будви в. Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 65. О казнацима у српској држави в. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд, 1997, 17–24.

77 Први кефалија у Зети, извесни Илија, помиње се већ 1318. године, а затим до 1349. нема помена кефалија у Зети. Милош Благојевић је сматрао да увођење кефалија није могло бити спроведено нити једноставно, нити брзо, посебно у старим српским земљама. Међутим, након проглашења *Душановог законика*, чијим су одредбама њихове улоге и функције прецизније регулисане, сматра се да су кефалије биле постављене у свим деловима српског царства, М. Благојевић, *Државна управа*, 250–252.

78 „ma dal cittadino non debba haver cosa alcuna", *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53, 191.

79 *Исто*, сар. I, 53, 191–192.

80 Треба још једном нагласити да су приходе од продаје соли на будванској тржници уживали и српски архиепископи, у касније време патријарси, чија се резиденција у приморју налазила управо у Будви, при цркви Света Марија од Кастела. Будвански трг соли био је локалног карактера јер се на њему продавао вишак соли из Котора и солана на подручју Светомихољске метохије, М. Јанковић*, Поседи и привилегије српске цркве у Будви*, 35–36.

припадали су директно кнезу. Овај приход могао би се упоредити с правом логотета на приходе од исправа које је издавао.[81] Међутим, на више места у *Будванском статуту* наводи се да је кнез имао право на новчане износе изражене у перперима и динарима (*yperperi*, *denari*) од наплате казни за различите прекршаје (у домену грађевинских радова, закупа, трговине – мере и тегови, наплата царина, брига о квалитету намирница, погодби о радном ангажовању, земљорадње, одређивања међа и сл.), што би делио попола са општином, подносиоцем тужбе, судијама или оштећеном страном.[82] У ретким случајевима и цар је имао право на половину износа од наплате казне. Тако, поглавље 65. забрањује грађанима да се после смрти извесног Асканија прихватају дужности нотара јер је тај посао резервисан за *странца који је добар и стручан човек*. У противном, казна је износила петсто перпера, од чега је половина припадала цару, а половина општини.[83]

Кад је реч о Скадру, тамо је кнез у још већој мери уживао приходе од наплате казни за истоветне преступе из области цивилног права, али и за озбиљне злочине који су спадали у домен кривичног права, попут наношења тешких телесних повреда. Казна се наплаћивала у српским грошевима или перперима (*grossi / perperi de Sclavonia*) и кнез ју је, као и у Будви, делио попола углавном са општином, али и са подносиоцима тужби и оштећеним лицима.[84] О обавезама Скадрана према кнезу као краљевом представнику у граду сазнаје се из поглавља 274. Статута, које носи назив *De pesce tocha al conte et pagar d'altre mercantie*. Ово поглавље уврштено је у статутарне одредбе пошто су се на окупу нашли сви припадници општине, велики и мали, заједно са каноницима како би потврдили привилегију коју су у неком неодређеном тренутку добили од цара Стефана, оверену његовим висећим златним печатом. Према наводима те привилегије, кнезу је следовало девет јегуља, девет ципала, по шест комада од других риба, један грош по бику датом у залогу, један грош за краву која се изводи на тржницу ради продаје, за ситну стоку по један грош, за свињу пола гроша, за коња шест грошева, за меру жита које се продаје један солид. Из нејасног текста у наставку произлази да је кнез имао права и на додатне приходе од продаје језерске и морске рибе, као и од продаје сукна и одевних предмета. Даље се говори о правима скадарских грађана да пријатељима поклањају рибу и воће, као

81 Члан 134 *Душановог законика* налаже да за упис баштинских поседа логотету припада тридесет перпера, а дијаку шест, Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 199; М. Благојевић, *Државна управа*, 168.

82 *Средњовјековни статут града Будве*, 55, 56, 57, 58 et passim.

83 *Исто*, cap. LXV, 67, 205–206.

84 N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra*, 128, 129, 130, 131 et passim.

и о обавезама према господару на територији под његовом влашћу, али и изван државе. Поглавље се завршава незграпно сроченом санкцијом, у којој се поред Бога, Девице Марије и дванаесторице апостола помињу и локални заштитници Свети Стефан и Свети Срђ и Вакхо. Поред духовне санкције, прекршилац је био дужан да плати и педесет перпера, од којих је половина припадала владару, а друга половина општини. За истинитост навода привилегије гарантовао је Петар, син кнеза Петра Беркиња, нотар скадарске општине, који ју је потписао и оверио нотарским знаком. Поглавље је датирано: 5. мај 1393. године.[85] У то време Скадром је у име султана Бајазита I управљао заповедник Шахин.[86] Расправа о веродостојности предочених навода превазилази оквире овог рада. Ипак, усудићемо се да претпоставимо да је постојала исправа која је регулисала односе између српског владара (не нужно Стефана Душана) и грађана Скадра, чије одредбе нису постале статутарне у време редакције Статута, али се за њима, можда само по сећању, посегло у доба прве владавине Османлија, а можда још и раније, у доба Балшића, како би се град заштитио од претераних потраживања намесника новог владара. Разуме се, ово поглавље могло је настати и након 14. априла 1396. године, када је Ђурађ II Страцимировић Балшић град предао Млечанима,[87] у којем случају је било антедатирано.

Стаут града Будве познаје и сталан годишњи доходак у корист српског владара: *Сваке године о свечаности св. Ивана морамо дати 100 перпера мање 4 динара цару господару.* Од укупне суме прикупљеног акростика, пет перпера следовало је кнезу, а десет перпера царевом казнацу.[88] *Акростик* представља веома стару пореску обавезу још из доба византијске владавине, на шта указује не само грчко порекло термина, већ и смисао самог трибута као пореза на држање и обраду земљишних поседа који су се налазили изван града, на територији под влашћу господара залеђа. Реч је о царском данку који су градови теме Далмације испрва плаћали стратегу. Међутим, одлуком цара Василија I (867–886), стратег је на име тог данка добијао само мали део као симбол потчињености градова царству Ромеја, док је већи део износа као *tributum pacis* даван Словенима који су владали залеђем. Сплит је плаћао двеста номизми, док су градови попут Трогира, Осора, Раба и Крка плаћали по стотину номизми, што асоцира на будванских стотину перпера у корист *цара господара*. Средином XIV века износ од сто перпера

85 *Исто*, сар. 274, 199–200, 304–305.

86 И. Божић, *Зета између Турака и Млечана*, Историја Црне Горе, књига друга, том други, Титоград, 1970, 59.

87 *Исто*, 62–64.

88 *Средњовјековни статут града Будве*, сар. I, 53–54, 191–192.

представљао је више симболичан израз потчињености владару него што му је доносио стварну материјалну корист.[89] *Акростик* је будванска комуна српском владару исплаћивала одједном, о Ивањдану (24. јуна), кад се прослављао празник рођења градског патрона Светог Јована Крститеља.

Акростик у истом износу од стотину перпера српском владару давао је и град Бар, о чему се сазнаје посредним путем. Наиме, у оснивачкој повељи Стефана Душана за његову највећу задужбину и гробну цркву, манастир Светих арханђела код Призрена, стоји: *и што је доходак царства ми у Бару акростик сто перпера, то Баранима оставих, а да дају цркви масла (уља) десет товара*.[90] Околност да су Бар и Будва плаћали *акростик*, и то у истом износу од стотину перпера, говори о томе да су уживали једнак статус према српском владару. Ако се изузме *Будвански статут*, навод из *Светоарханђеловске повеље* представља последњи податак о *акростику*. Замена *акростика* давањем одређене количине маслиновог уља у корист Храма Светих арханђела може указивати на то да овај древни доходак ишчезава из пореског система средњовековне Србије. Инсистирањем будванске комуне на давању *акростика* као редовног годишњег данка може се објаснити одсуство података о *сољу* у Статуту и другим документима који се односе на овај град. *Соље* је од времена краља Милутина представљало основни порез у српској држави, распрострањен и у Приморју, о чему речито сведоче млетачки документи из XV столећа.[91] Суседни Паштровићи су у време млетачке власти *према старим обичајима* од куће, односно огњишта, годишње давали дванаест сребрних гроша, што јесте *соље*, односно *перпера динарми* из *Душановог законика*.[92] Позивање на *старе обичаје* показује да је тај порез плаћан у време кад је у залеђу постојала јединствена српска држава. Кад је реч о Котору, земљишни поседи су углавном били у власништву комуне, тако да је и природа обавеза према српским владарима била другачија у односу на Будву и остале приморске градове, а сличан систем задржан је и под влашћу Венеције.[93]

Пореске обавезе грађана Будве према комуни биле су регулисане поглављем 69 Статута, којим се прописује да порез (*dacio*/*datio*) и десетак на посед (*desetina per dovana de possesion*) могу одређивати искључиво градске

89 Ј. Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд, 1957, 74–75; И. Синдик, О*днос града Будве према владарима из династије Немањића*, 28–29; *Лексикон српског средњег века*, 4–5 (Бубало, Ђ.).

90 С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, 100.

91 И. Божић, *Доходак царски*, 6–18, 59–74.

92 И. Божић, *Доходак царски*, 69; Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 85.

93 Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 79–80.

судије скупа с већницима. Ономе ко би прекршио ту одредбу претила је казна у износу од педесет перпера, од чега је половина припадала кнезу, а половина општини.[94] Из садржаја одредбе није могуће докучити у чему се састојао *datio*, али је интересантно то што се словенски назив *десетина* сачувао и у преводу Статута на италијански језик, што сведочи о томе да су у Будви неговане традиције старог српског права, много пре кодификације самог Статута и доношења *Душановог законика*, у коме се десетак не помиње.[95] Ово поглавље потврђује да је кнез уживао и 25 перпера од изречене казне у случају прекршаја одредби из 69. члана Статута.

Склоност будванске општине да и у битно измењеним политичким околностима настоји да сачува давно установљени поредак дошла је до изражаја и приликом ступања под власт Млетачке републике. Млетачки званичници Лудовик Лоредан, генерални капетан Залива, Марко Гено, витез провизор у Албанији, и Петар Далмарије, которски кнез, у службеном акту о том чину, издатом у Котору 1. августа 1442. године, навели су да су Будвани тражили да им буду потврђене привилегије и уговори које су својевремено склопили са својим некадашњим господарем, деспотом Ђурађем Бранковићем, *како би се по тим уговорима и привилегијама равнали, живели и владали и под нашом пресветлом владом*. Потом се наводи да су представници млетачких власти поменуте исправе прегледали пошто су оне *с народног српског преведене на народни латински језик* (италијански) и одобрили да се убудуће поступа у складу с њиховим садржајем. У привилегији деспота Ђурђа од 6. априла 1441. године, преведеној на италијански, стоји да су пред њега ступили *честити Будвани*, који су га замолили да им додели законе које ужива и град Бар. Деспот им је изишао у сусрет, одредивши да за сетву на земљишту које се налази на његовој територији имају плаћати седмину, док од винограда подигнутих такође на његовом земљишту треба да дају десетину. Царина од продаје меса на будванској тржници им је опроштена, док је остале царине требало да плаћају као што су то и раније чинили. У свему осталом требало је да се држе закона који су били на снази у Бару. За извршење одредби био је задужен логотет Мануил.[96] Привилегија издата Будванима тешко да је могла заживети будући да су деспот Ђурађ и деспотица Ирина Будву напустили већ после

94 *Средњовјековни статут града Будве*, cap. LXIX, 68, 206.

95 Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, 84, 85.

96 „E pero vezando la mia signoria la lor fadiga e fedeltà, la mia signoria i fexe gratia, la qual usanca ha la mia cita de Antivari, quella uxanca che habbia cita de la mia signoria Budua. Salvo quello, che semena su le terre de la mia signoria, che debiano pagare septimo; e quelle vigne, le qual sono su li terreni della mia signoria, che pagano decimo", *Средњовјековни статут града Будве*, 159–160, 287–289.

неколико дана.[97] Кад је реч о законима Бара на које су се Будвани и деспот Ђурађ позивали, делимично их је могуће реконструисати на основу капитула од 23. јула 1443. године, којима су Барани прихватили власт Млетачке републике: поштовање градског Статута, поштовање правоснажности свих исправа које су саставили локални нотари, потврда поседа у власништву грађана у граду и дистрикту и поштовање граница дистрикта, потврда да село *Scurti* припада барским каноницима, извесне царинске олакшице на продају вина и уља (наплаћивала се десетина од продаје вина у тавернама). Остале повластице поменуте у капитулама Бару су углавном доделили Млечани у ранијем периоду.[98] Исте привилегије граду су потврђене и 1481. године, уз напомену да су биле на снази *од времена преузвишеног Ђурђа деспота, краља Србије*.[99]

Међутим, у наводима из привилегије деспота Ђурђа препознајемо понешто од одредби из првог поглавља Статута. Седмина од засејаних земљишних парцела и десетина од винограда, који су се налазили на територији под влашћу деспота, неодољиво подсећају на стари *акростик*. Да ли је укупни износ те седмине и десетине, у одредби деспота Ђурђа строго одређених, значајно прелазио стотину перпера даваних на име акростика *цару господару* тешко је утврдити, с обзиром на то да није прецизирано на које се деспотове територије изван Будванског поља, односно градског дистрикта, мисли. Могуће је да је деспот поседовао и земљишне парцеле унутар граница подручја под контролом комуналних власти.[100] Хипотетички, ако се радило о малом броју земљишних парцела и винограда, онда приход од њих није морао знатно премашивати сто перпера. Деспот Ђурађ је очито за себе намеравао да задржи и све царине које су у своје време следовале цару, изузев царине од купопродаје меса, чији је приход препустио будванској општини. Споразум који су представници будванске комуне постигли с мле-

97 О догађајима из времена Дуге војне и боравку деспота Ђурђа и деспотице Ирине у Зети в. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 2021, 224–316.

98 J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* III/18, München, 1974, 63–65 (№ 4860); S. Marković, *Statuta et leges civitatis Antibari*, Studia Antibarensia, Perast, 2006, 40–44.

99 S. Marković, *Statuta et leges civitatis Antibari*, 44.

100 Поглавље 234 Статута забрањивало је грађанима Будве да купују некретнине и покретности у власништву владара (*signoria*), већ само од општинских продавача (*venditori del commun*). Прекршилац би изгубио купљени посед или ствар, те је уз то морао да плати и казну у износу од 25 перпера. Поред тога, будвански грађанин није имао право да у име централних власти (*per nome della signoria*) улази у посед или да присваја покретности у власништву другог грађанина, под претњом исте казне. Власник поседа је у том случају настављао да га неометано ужива, *Средњовјековни статут града Будве*, 99–100, 237.

тачким званичницима ратификован је тек привилегијом дужда Христофора Мора 20. октобра 1465. године, у време потестата Луке де Канал, и то на молбу Будвана који су с тим захтевом у Венецију упутили изасланике Медлеа Стеновића и Николу Костића.[101] У међувремену, Будвани су 28. марта 1461. године од Јулија Контарена и Антонија Венерија, синдика и провидура у Далмацији и Албанији који су посетили Будву, између осталог, тражили да им буде потврђено оно што су им раније обећали провидури Марко Зен и Алвизе Лоредан, а тицало се приватних поседа, како у власништву грађана тако и странаца – да власници буду ослобођени плаћања солида и провизија у кастелу и у дистрикту. На овај захтев одговорено је позитивно.[102]

Магловито сећање на седмину, очигледно веома стари порез плаћан господарима залеђа вероватно још од пренемањићких времена, сачувано је у легендарној приповести коју је средином XVII века у *Будванским аналима* забележио Крсто Ивановић. Писац говори о томе да се у древна времена градско утврђење уздизало на брегу Свети Спас, те да је у њему постојала Богородичина црква грчког обреда, који је исповедало и локално становништво. Речена црква издржавала се од седмине. Кад је град пресељен на нову локацију, то јест на полуострво подно оближњег школља на коме су свештеници или монаси грчког обреда подигли свој манастир, и Богородичина црква, заједно са седмином, пренета је из Госпоштине у ново насеље, смештена у кастел и прозвана *Santa Maria de Castello*.[103] Света Марија од Кастела, као што је раније истакнуто, била је придворна црква српских архиепископа још од времена Саве Немањића. У Ивановићево време ова црква је и даље постојала, с тим да је у њој служио апостолски викар Петар Марковић, који је од њених прихода месечно убирао 24 дуката.[104]

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Објављени извори / Published sources

1. N. Bogojević-Gluščević, *Statut grada Skadra iz prve polovine XIV vijeka sa dodacima, završno sa 1461. godinom*, Podgorica, 2026.
2. Ђ. Бубало, *Душанов законик*, Београд, 2010. [Đ. Bubalo, *Dušanov zakonik*, Beograd, 2010.]
3. J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* II/8, München, 1970.

101 *Исто*, 169–171, 296–298.

102 *Исто*, 164–165, 292–293.

103 Krsto Ivanović, *Budvanski anali sa dodacima*, Budva, 2024, 56, 57.

104 *Исто*, 196, 197, 198, 199.

4. Isti, *Acta Albaniae Veneta* II/12, München, 1971.
5. Isti, *Acta Albaniae Veneta* III/18, München, 1974.
6. Isti, *Acta Albaniae Veneta* III/20, München, 1974.
7. Н. Вучковић, *Средњовјековни статут града Будве*, Будва, 1970. [N. Vučković, *Srednjovjekovni statut grada Budve*, Budva, 1970.]
8. Д. Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину*, Стари српски архив 9 (2010), 7–14. [D. Živojinović, *Povelja kralja Milutina Hilandaru prethodno pripisivana njegovom bratu Dragutinu*, Stari srpski arhiv 9 (2010), 7–14.]
9. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I: 1186–1321, ур. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд, 2011. [*Zbornik srednjovekovnih ćiriličnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I: 1186–1321, ur. V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik, Beograd, 2011.]
10. K. Ivanović, *Budvanski anali sa dodacima*, Budva, 2024.
11. М. Копривица, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру*, Стари српски архив 13 (2014), 143–179. [M. Koprivica, *Hrisovulja kralja Stefana Dušana Htetovskom manastiru*, Stari srpski arhiv 13 (2014), 143–179.]
12. М. Лукетић, Ж. Бујуклић, *Средњовјековни статут Будве*, Будва, 1988. [M. Luketić, Ž. Bujuklić, *Srednjovjekovni statut Budve*, Budva, 1988.]
13. S. Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke republike* V, Zagreb, 1875.
14. С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003. [S. Mišić, T. Subotin–Golubović, *Svetoarhanđelovska hrisovulja*, Beograd, 2003.]
15. С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354. године*, Београд, 1898. [S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349. i 1354. godine*, Beograd, 1898.]
16. Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, Београд, 1960. [N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354*, Beograd, 1960.]
17. А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана, 1349. и 1354. године*, Београд, 1980. [A. Solovjev, *Zakonik cara Stefana Dušana, 1349. i 1354. godine*, Beograd, 1980.]
18. *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* II, ур. Ј. Белчовски, Скопје, 1977. [*Spomenici na srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija* II, ur. Jovan Belčovski, Skopje, 1977.]
19. *Средњовјековни статут града Будве са пропратним документима из млетачког периода*, ур. Ж. Бујуклић, М. Баљевић, Будва, 2023. [*Srednjovjekovni statut grada Budve sa propratnim dokumentima iz mletačkog perioda*, ur. Ž. Bujuklić, M. Baljević, Budva, 2023.]
20. *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae*, ed. S. Ljubić, Zagrabiae, 1882-3.

21. *Statuta civitatis Cathari*, knjiga III, Kotor, 2009.

Литература / Literature

1. *Antička Budva*: zbornik radova, ur. D. Medin, Budva, 2021.
2. М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд, 2003. [M. Antonović, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd, 2003.]
3. B. Arbel, *Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period*, A Companion to Venetian History, 1400–1797, ed. E. R. Dursteler, Leiden–Boston, 2013, 125–253.
4. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд, 1997. [M. Blagojević, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Beograd, 1997].
5. Исти, *Земљораднички закон*, Београд, 2007. [M. Blagojević, *Zemljoradnički zakon*, Beograd, 2007.]
6. Исти, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, ур. Т. Живковић, Београд, 2003, 7–23. [M. Blagojević, *O agrarnim odnosima u Polimlju krajem XII i početkom XIII veka*, Kralj Vladislav i Srbija XIII veka, ur. T. Živković, Beograd, 2003, 7–23.]
7. Исти, *Оброк и приселица*, Историјски часопис 18 (1971), 165–188. [M. Blagojević, *Obrok i priselica*, Istorijski časopis 18 (1971), 165–188.]
8. Исти, *Соће – основни порез средњовековне Србије*, Глас САНУ 390 (2001), 1–44. [M. Blagojević, *Soće – osnovni porez srednjovekovne Srbije*, Glas SANU 390 (2001), 1–44].
9. Исти, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004[2]. [M. Blagojević, *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 2004].
10. Исти, *Закон Светог Симеона и Светога Саве*, у: исти, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд, 2004, 191–245; [M. Blagojević, *Zakon Svetog Simeona i Svetoga Save,* u: isti, *Nemanjići i Lazarevići i srpska srednjovekovna državnost*, Beograd, 2004, 191–245.]
11. Исти, *Посебни закони на манастирским властелинствима*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, ур. С. Ћирковић, К. Чавошки, Београд, 2009, 21–33. [M. Blagojević, *Posebni zakoni na manastirskim vlastelinstvima*, Srednjovekovno pravo u Srba u ogledalu istorijskih izvora, ur. S. Ćirković, K. Čavoški, Beograd, 2009, 21–33.]
12. Исти, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011. [Isti, *Srpska državnost u srednjem veku*, Beograd, 2011.]
13. И. Божић, *Доходак царски: (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд, 1956. [I. Božić, *Dohodak carski: (povodom 198. člana Dušanovog zakonika Rakovačkog rukopisa)*, Beograd, 1956.]

14. Исти, *Зета између Турака и Млечана*, Историја Црне Горе, књига друга, том други, Титоград, 1970, 49–70. [Isti, *Zeta između Turaka i Mlečana*, Istorija Crne Gore, knjiga druga, tom drugi, Titograd, 1970, 49–70.]
15. Исти, *Земљини систем у „Млетачкој Албанији"*, у: исти, *Немирно Поморје XV века*, Београд, 1979, 259–331. [Isti, *Zemljišni sistem u „Mletačkoj Albaniji"*, u: isti, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd, 1979, 259–331.]
16. Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Београд, 2014. [Ž. Bujuklić, *Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune*, Beograd, 2014].
17. Н. Вучо, *Економика средњовековне Србије кроз Душанов законик и манастирске повеље*, Зборник у част шесте стогодишњице Душановог законика, ур. Н. Радојчић, Београд, 1951, 183–205. [N. Vučo, *Ekonomika srednjovekovne Srbije kroz Dušanov zakonik i manastirske povelje*, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Dušanovog zakonika, ur. N. Radojčić, Beograd, 1951, 183–205.]
18. М. Јанковић, *Поседи и привилегије српске цркве у Будви*, Историјски часопис 35 (1988), 31–38. [M. Janković, *Posedi i privilegije srpske crkve u Budvi*, Istorijski časopis 35 (1988), 31–38.]
19. К. Јиричек, *Историја Срба* II, Београд, 1952. [K. Jireček, *Istorija Srba* II, Beograd, 1952.]
20. I. Klajn, *Italijansko-srpski rečnik*, Beograd, 2003.
21. *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999. [*Leksikon srpskog srednjeg veka*, ur. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd, 1999.]
22. S. Marković, *Statuta et leges civitatis Antibari*, Studia Antibarensia, Perast, 2006, 35–117.
23. Č. Marković, *Antička Budva – nekropole (istraživanja 1980–1981)*, Podgorica, 2012.
24. С. Мишић, *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића,* Браничевски гласник 7 (2010), 36–48 [S. Mišić, *Zakonske odredbe o Vlasima u poveljama Nemanjića*, Braničevski glasnik 7 (2010), 36–48.]
25. Исти, *Српско село у средњем веку*, Београд, 2019. [Isti, *Srpsko selo u srednjem veku*, Beograd, 2019.]
26. Исти, *Градозиданије и сенокошеније – опште радне обавезе у средњовековној Србији*, Београдски историјски гласник 15 (2024), 83–96. [Isti, *Gradozidanije i senokošenije – opšte radne obaveze u srednjovekovnoj Srbiji*, Beogradski istorijski glasnik 15 (2024), 83–96.]
27. С. Новаковић, *Село из дела „Народ и земља у старој српској држави"*, Глас СКА (1891), 1–255. [S. Novaković, *Selo iz dela „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi"*, Glas SKA (1891), 1–255.]
28. И. Синдик, *Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, ур. Н. Радојчић, Београд, 1951, 119–183. [I. Sindik, *Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju*, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Dušanovog zakonika, ur. N. Radojčić, Beograd, 1951, 119–183.]

29. Исти, О*днос града Будве према владарима из династије Немањића,* Историјски часопис 7 (1957), 23–36. [Isti, *Odnos grada Budve prema vladarima iz dinastije Nemanjića*, Istorijski časopis 7 (1957), 23–36.]
30. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 2021. [M. Spremić, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, Beograd, 2021.]
31. Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд, 1931 (= 2002). [T. Taranovski, *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, Beograd, 1931 (= 2002)]
32. Ђ. Трифуновић, *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светостефанска хрисовуља*, Београд, 2011. [Đ. Trifunović, *Povelja kralja Milutina manastiru Banjska – Svetostefanska hrisovulja*, Beograd, 2011.]
33. С. Ћирковић, *Стари Град – средњовековна Будва*, у: Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Београд, 2014, 9–24. [S. Ćirković, *Stari Grad – srednjovekovna Budva*, u: Ž. Bujuklić, *Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune*, Beograd, 2014, 9–24.]
34. Ј. Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд, 1957. [J. Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957.]
35. З. Чворовић, *Оброк из члана 110. Душановог законика и посул из законских споменика руског средњовековног права*, Зборник радова Византолошког института 59 (2022), 157–184. [Z. Čvorović, *Obrok iz člana 110. Dušanovog zakonika i posul iz zakonskih spomenika ruskog srednjovekovnog prava*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 59 (2022), 157–184.]

THE BUDVA STATUTE AS A SOURCE FOR THE TAX OBLIGATIONS OF BUDVA AND OTHER CITIES OF THE ZETA LITTORAL TOWARDS SERBIAN RULERS

Summary:

The starting point of our research was the fact that the Budva Statute has not been adequately utilized in historiography as a source for examining the tax obligations of the inhabitants of coastal cities towards Serbian rulers. Although the compilation of the Budva Statute is associated with the reign of Emperor Dušan (1346–1355), we have established that this historical and legal monument preserved tax obligations dating from the period preceding the adoption of Dušan's Code, reaching back to the period of Byzantine rule and the time when Budva came under the rule of Grand Prince Stefan Nemanja (between 1183 and 1186).

The obligations towards the Serbian ruler and his officials (the prince, the *kaznac* [treasurer and tax collector], messengers, and envoys) were defined in Chapter I of the Budva Statute. Particular attention was devoted to the obligation known as *obrok*, which in Budva retained its original character as an occasional obligation to provide food and hospitality. This differed significantly from the form that *obrok* had assumed by the time Emperor Stefan Dušan codified legal norms. The differences are particularly striking in comparison with the fifteenth century, when *obrok* was defined as a permanent monetary obligation fixed at four groschen. The preservation of the old tax known as *akrostik* and the absence of any mention of the more recent *soće* levy also indicate that a highly archaic system of taxation remained in force in Budva. Another indication of this is the presence of the *kaznac*, an official responsible for collecting taxes, a title that was no longer used in other parts of the Serbian state in the fourteenth century.

The Budva Statute has proven to be a highly valuable source, compensating for the scarcity of historical evidence necessary for shedding light on the relationship between the cities of the Zeta Littoral and Serbian rulers in the thirteenth and fourteenth centuries. It has also become apparent that evidence concerning Kotor cannot serve as a reliable indicator of the relationship between the coastal cities and the rulers of the Nemanjić dynasty, since Kotor was largely an exception, owing both to its earlier historical legacy and to its considerable economic strength.